

СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ, ОФОРМЛЕНИХ ЗА ЗРАЗКОМ СУБСТАНТИВІВ ДАВНІХ *-ǫ-, *-jǫ-ОСНОВ, У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано словозміну іменників середнього роду, оформлених за зразком субстантивів давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ. З'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі. Встановлено, що специфіку діалектної парадигми аналізованих іменників визначають інтенсивні процеси інноваційного характеру, зокрема типові для говірок фонетичні закономірності та граматична аналогія. Вказано на продуктивність фонетично видозмінених давніх флексій субстантивів колишніх *-ǫ-, *-jǫ-основ.

Ключові слова: говірка, словозміна, іменник, відмінок, флексія, граматична аналогія, фонетична інновація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Витворення сучасної української системи відмінювання іменників пов'язане зі складним процесом перерозподілу давніх основ у зв'язку зі зміною критеріїв розрізнення словозмінних типів. Диференціація субстантивів за родовою ознакою та уніфікація відмінкових закінчень у межах нових парадигм сприяли трансформуванню шести давньоукраїнських типів відмінювання в чотири сучасні відміни [2, с. 57], словоформи яких в обох мовних системах (і літературній, і діалектній) позначені, однак, наслідками активної взаємодії колишніх основ у процесі становлення словозмінних норм. Народнорозмовна традиція нерідко засвідчує більшу супроти літературної норми варіантність флексійних формантів з огляду на активні фонетико-аналогійні процеси в діалектному формотворенні. Вивчення специфіки зближення відмінкових форм іменників одного роду, але різних давніх основ, установлення причин флексійної варіантності в іменниковій парадигмі кожного українського діалекту необхідне для найповнішого з'ясування всіх деталей процесу формування української субстантивної словозміни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Представити діалектну словозміну як систему з можливістю вивчення напрямів та наслідків взаємодії давніх основ субстантивів, диференційованих за родовою ознакою, дозволяє наддіалектна інваріантна модель формотворення іменників, апробована на відповідному діалектному матеріалі М. І. Зубрицькою (бойківські говірки) [11], Л. В. Рябець (говірки центральнополісько-середньонадніпрянської суміжності) [15], К. Д. Глуховцевою (східнословобожанські говірки) [4]. Системний підхід до аналізу субстантивної словозміни західнополіських і суміжних говірок дав

змогу репрезентувати специфіку окремих словозмінних типів іменників цього ареалу у спеціальних наших розвідках [7; 8; 9; 10].

Мета дослідження – на матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізувати флексійну систему іменників середнього роду, оформлених за зразком давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань**: у спонтанному діалектному мовленні поліщуків простежити і максимально повно зафіксувати відмінкові форми зазначених субстантивів; прокоментувати чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Іменники середнього роду колишніх вокалічних *-ǫ-, *-jǫ-основ, а також основ на приголосний *-s-, які, «втративши (за винятком окремих форм множини) характерний суфікс -es, повністю злилися з *-ǫ-основами» [1, с. 64], увійшли до сучасної другої відміни. Діалектний фактаж дає змогу згрупувати аналізовані субстантиви в чотири словозмінні типи, зокрема іменники з твердим нешиплячим приголосним основи та закінченням -o, субстантиви з основою на м'який кінцевий консонант і флексією -e, іменники з шиплячим приголосним основи та закінченням -e, фонетично видозмінені в українській мові субстантиви *-jǫ-основ із колишньою флексією -иє (-ьє) < *-ьје. Предмет аналізу в пропонованому дослідженні – іменники середнього роду із закінченнями -o та -e.

За живомовними свідченнями, аналізовані субстантиви в називному та знахідному відмінках однини, як правило, зберігають флексії відповідних форм іменників давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ: *бúде богáте тóйе се"лó, се"лó ни палі"ели, такóйе тонáн'ке полотнó, то такá зимл'á ни до робóти / корчú / болóто, йіднé йіцé с'ód'н'а, то все колхóзне пóле стáло, сóнце пичé стрáшно / а мýсиш робíєти*. У говірках східної діалектної зони досліджуваної території фіксовані форми іменника *поле*, що, ймовірно, свідчать про збереження історичної м'якості кінцевого приголосного основи перед [e] під впливом форм інших відмінків, як-от: *поля, полю, в полі*, пор.: *в когó пóл'е / то булó багáто синокóсу, сáме основнé ёто пóл'е, забíл'і свóго брáта за пóл'е*. Відмінності у формотворенні аналізованих відмінкових позицій, пов'язані з фонетичними закономірностями діалектного мовлення, простежено в говірці с. Велимче Рт., пор. форми іменника *жито*: *зиїшлі"с'а ба"бí"є таї ві"єжали йійі жí"єто // лижí"єт' усéйке жí"єто на помéти / а жí"єто" перш чí"єсте"йє такé бу́ло // приї́хала ма́ти таї ка́же / от жí"єто" véжали / щоб же ж дав биг погóду / ну вже присóхло вонó однёйó сторонóйю / о"берну́ли на дру́гу стóрону / йак ве́йшла хма́ре / йак упарíшчит' дошч / ту́йу пом'ít' / те́йє жí"єта уплискáв / каласкі"є до тогó в зéмн'у вби"єв / шо страх*.

У родовому відмінку однини іменники середнього роду в більшості західнополіських говірок зберігають успадковані від відповідних

відмінкових форм субстантивів давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ закінчення -а, -'а: *пи́ривѣсла робі́ели ж:у́ета, до силá пйет' к'іло́митрув ішлі́е, до с'όго л'і́та ше в свої́ хати сид'і́ла, приї́хав с пол'а / бўл'бу обору́вав, приї́шли́е н'і́мци / то вже ма́ло м'іс'ц'а в сил'і́ було́; пор. також свої́а сорό́чка / ка́жут' / блі́е́кше до т'і́ла, так і рос:трил'ѣли ўό́го кала то́го дѣ́рва. Специфіку говірок східної діалектної зони досліджуваного ареалу визначають форми родового відмінка однини іменників історично м'якого різновиду з депалаталізованим свистячим у кінці основи, пор.: *заї́шла в ха́ту / с'і́ла кал'а окѣ́нца, до се́рца дої́шло і вмер, л'удѣ́й зогна́л'і до ўедно́ м'і́сца, ни до́бра́тис' до то́го кубѣ́лца; пор. також фіксації Ю. В. Громика в говірці с. Липне Ківерцівського району, розташованій в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя: *се́рца, со́нца, мн'і́сца, зук'ѣ́нца, видѣ́рца, ўайца́, ди́ривца́ [5, с. 108]. Словоформа ўі́ц'ѣ́ (ж'ѣ́дного ўі́ц'ѣ́ с'од'н'е, шо с то́го ўі́дного ўі́ц'ѣ́ / хоч би дво́́йе), виявлена в говірках центральної, північно-західної та західної діалектних зон обстеженої території, очевидно, засвідчує наслідки підвищення і звуження вимови наголошеного [а] після м'якого приголосного.***

Форми давального відмінка однини, «спеціалізованого на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії» [3, с. 106], у діалектній парадигмі іменників середнього роду (назв неістот) представлені спорадично. Західнополіська народнорозмовна традиція в аналізованій відмінковій позиції зберігає флексії відповідних виявів субстантивів давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ, пор.: *чи́риз те н'і́ме"ц' нийа́кого ври́да ни дав се"лу́, шо то́му пол'у́ за рік зро́биш / ни ві́робиш так ху́тко ўе.*

В орудному відмінку однини в більшості говірок послідовно фіксовано розрізнення іменників із кінцевим твердим приголосним основи на -ом та м'яким і шиплячим (історично теж м'яким) на -ем: *ше ї́ фу́рууу визлі́ нас ц'і́лим се"ло́м, с'і́ном кормі́ели кон'ѣ́ / корό́ву, накрі́ѣйс' ти́ем ра́динце́м чи чи́ем і до́бре було́, ше ўі́це́м пома́жиш ті́ѣйі́ пиро́г'ѣ́ / запи́куц'а́ / жо́втийк'і́ / хо́роши. Ненаголошена флексія -ем нерідко позначена наслідками підвищення і звуження артикуляції [е]: *та́м за ўа́нц'овим по́ле"м зра́зу на́ше було́, ото́ вже по́ле"м на́граді́ѣв / ўі́дні́е бу́рїані́е, ле́д' с то́го л'і́са ві́бравс' / до́бре шо со́нце було́ / то за со́нце"м, вже з м'і́сцим по́ра́ опри́д'ілі́етис'а. В окремих говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу орудний відмінок однини іменника *поле́* представлений формою зі збереженням [л'] перед закінченням -ем, пор.: *брига́д'ір то то́ї / ко́торі́й по́л'ем за́н'іма́вс'а, хло́пци ви́бі́ра́л'і де́вча́т с по́л'ем о́но́, іде́ш по́л'ем / л'у́боу́та. Більшу частотність флексії -ом на діалектному ґрунті зумовлює граматична аналогія, наслідки дії якої в окремих шацьких та берестейських говірках – вирівнювання форм субстантивів м'якої групи за моделлю твердого типу відмінювання, пор.: *ко́ліс' диві́елис'а шо́б с по́л'ом бу́ла́ д'і́вка, шо́с' с:ѣ́рц'ом в ўѣ́йі ни́до́бре.****

Розгалужена флексійна система характеризує формотворення місцевого відмінка однини іменників середнього роду в західнополіських і

суміжних говірках (див. карти 32а, 32б атласу автора [6]). У говірках південної діалектної зони та окремих говіркових групах східної частини обстеженої території фіксовано закріплені літературною нормою словоформи із закінченням *-і*, яке субстантиви з кінцевим м'яким приголосним основи, ймовірно, перейняли від форм твердої групи з «фонетично зміненою давньою флексією **ě*, що була властива первісно іменникам з основами на **-ǫ-*» [12, с. 97–98]: *в се^лі́ йідну́ ж'інку ра́нили, йа з ма́мою в жи́ет'і но́чоу́вала / а та́то в ха́т'і сам, шо в тим боло́т'і зна́йдиш, сама́ всталас'а / а ше зима́ / то ці́лими д'н'еми в:окн'і сижу́, в се^лі́ старе́ чи мале́ / а вс'і жнут на по́л'і, ста́вл'у в тако́му м'іс'ці́ / шоб зна́ла / ту́йу во́ду св'ачо́ну, за́вше на со́нці́ присушу́ на радн'і́ тї́ейі́ йа́блика / і ше в п'і́ч на тро́х'і*.

Велику продуктивність при формотворенні місцевого відмінка однини іменників середнього роду в говірках досліджуваного ареалу виявляє закінчення *-и*, яке можемо кваліфікувати як наслідок характерної для північноукраїнських говорів рефлексії ненаголошеного **ě* [14, с. 59]: *ка́жут' / руса́лк'і в жи́ети сид'е́т' і ла́кайут', хто на вирит'єни́ / хто на ко́воротку / пр'є́ли, мучи́ели йуго́ в о́зечи, за́вше на боло́ти лата́т' цвила́; пор. також в де́реви ти жу́кі, живо́го м'іс'ці́а ни бу́ло на т'і́ли / так побі́ели ми́цно, кажу́ все йійі́ / та́то на не́би / ба́чит' і оберига́йе те^чбе́. Живомовні свідчення вказують на активність форм із ненаголошеною флексією *-и* в місцевому відмінку однини субстантивів давніх вокалічних **-jǫ-*основ, пор. словоформи іменника *поле*: *со́нце за́йде / а ми ше на по́ли, у по́ли то^дд'і вс'є́йк'і бу́ліе, ти^е сиб'і́ хаз'айова́в на св'є́му по́ли / нихто́ д'і́ла до тиб'є́ ни мав, пришлі́е дудо́м у жо́втн'у / то ше зби́ж сто́йала́ на по́ли, на по́ли ни ле́хка робо́та, робо́ти бу́ло на по́ли мо́ре, в ме^чне́ бу́ла зако́пана скрі́чн'а така́ з оде́жойу на по́ли / і вона́ оста́лас'а; пор. також формотворення субстантивів з основою на свистячий і вібрант: на с'о́му м'ісци́ то́же вс'а симн'а́ ві́егибла, т'е́шко на се́рци, вит'ага́йім ти коно́пли з воді́е і су́шим на со́нці, бу́ла рика́ / шо во́лни йшли́е / йак де в мо́ри. Про визначальний вплив флексії *-и* на діалектне формотворення місцевого відмінка однини іменників середнього роду свідчать фіксації Ю. В. Громика в поліській говірці: *в кр'і́сли, на том сло́ви, на бу́лоти, в с'і́ни, на ку́ліни, в ку́рити, на вди́йали, в ца́рстви, на ку́л'єси, на пу́ліни, на де́рви, в го́ци, в ку́хри, в жи́ти, на вирт'о́ни, в го́зири, пу хадз'а́йстви, в по́ли, на мо́ри, в го́ри, в се́рци, на со́нці, на мн'ісци, в гук'є́нци та ін.* [5, с. 108].**

Виразну діалектну специфіку в оформленні аналізованої відмінкової позиції субстантивів середнього роду виявляють говірки східної частини обстеженої території, пор.: *вона́ в дру́гом сел'е́ жила́, ва́рта ход'і́ла по сел'е́, на окн'е́ положи́ла*. Закінчення *-е* можемо розглядати як рефлекс **ě* в наголошеній позиції [14, с. 59].

Розрізнені говіркові групи в межах досліджуваного ареалу утворюють словоформи із закінченням *-ови* як фонетичним відповідником «флексії давального відмінка однини іменників давніх вокалічних **-ǫ-*

основ, що прийняла на себе згодом і функції місцевого відмінка однини» [12, с. 98], пор.: *в жієтови цвиту́т', с'в'атну́йу одéжу в кúхрови скла́дали, на зал'ізкови кла́дуть' огóн', купáлис'а в:óзирови зáвше, л'ітом ча́сто ми́ хаз'а́йін на с'інови спав / надворі́, ото вре́дне сві́ен'а / всéй'е ї́дло в корі́єтови, ц'іли ден' сто́йали в то́му боло́тови, мо́же йа́кійс' хвóроб ста́ти в тибé на т'ілови*. Закінчення -ов'і в досліджуваних говірках фіксоване зрідка: *тре знáти де лицé / де ві́єворот на то́му полотно́в'і, в жлúктов'і пра́ли / таке́ бу́ло жлúкто*. Спорадично за зразком твердого типу відмінювання уніфіковані відмінкові вияви іменників м'якого різновиду, пор.: *на со́нц'ови кла́дуть' йáблука / трóшк'і ха́й приві́янут', одра́зу на по́л'ови об:ивáли тійі коно́пл'і*. Зважаючи на особливості вокалізму окремих говіркових груп досліджуваного ареалу, флексія -ови під впливом підвищення та звуження вимови ненаголошеного [о] може бути представлена модифікатом -о́ви / -уви: *одна́ машкара́ гудé на жієто́ви, в с'іно́ви пуд обра́ми ста́вл'али ту мі́єску с кут'о́йу, ко́ліе ни за́йду́е / то по́вно ла́хув на лі́жшкуви, на со́н'ц'уви суші́ли*. Із позиційними змінами голосного [о] в закінченні -ови пов'язуємо флексійний варіант, фіксований у мовленні жительки с. Велимче Рт.: *по тим жі́єтави збига́йе / і в сирéдину вода́ ни захо́дит' в ко́пу*.

Серед діалектних виявів місцевого відмінка однини субстантивів середнього роду зауважено словоформи із закінченням -у, що може засвідчувати наслідки дії внутрішньої або ж зовнішньої аналогії [1, с. 74]. Флексія -у вживана передусім після м'якого кінцевого приголосного основи, пор.: *на по́л'у скла́дали / шоб онó просхлó, так на по́л'у і пропа́ла та зби́ж, йа на по́л'у за колхо́зу робі́єла / ланко́вийу бу́ла, йі́ла пирі́єї то́й шо в по́л'у, йі́х там на м'іс'ц'у ї́ закопа́ли / ти́ех л'удéї, на тим м'іс'ц'у це́рква бу́ла, йа ни по́мн'у / шоб на со́нц'у суші́єла / тико в пичі́*. Меншу частотність аналізоване закінчення виявляє в місцевому відмінку однини іменників твердого типу відмінювання. Словоформи із закінченням -у спорадично фіксовані тільки в конструкціях «прийменник по + іменник», пор.: *не ході́те по жі́ту / там русáлка злóвет, по жі́ту чи по йако́му гоу́рóду хóд'ат', по боло́ту ростé кл'úква, хóдит' по се́л'у бе́з то́лку, чо́го по то́му де́риву ла́зити*.

Живомовні свідчення вказують на можливість варіантної реалізації місцевого відмінка однини субстантивів середнього роду в окремо взятій говірці, пор.: *русáлк'і / то ко́лієс' ка́зали / шо тико в жі́єти ба́чили / то дитéї л'а́кали / шоб ни ході́єли / бо хóд'ат' / то кв'іти рвут' там в жі́єтови (Брі́дки Ст.), на по́л'і ше ї́ л'он с'і́йали, посóхне на по́ли да ї́ везлі́ в клу́н'у (Полиці́ Вл.), пор. також: по жі́єтови там скри́з' / по по́л'у / так старі́є л'у́диє ка́жут' / оті́єйї д'іти вме́рлийї хóд'ат' / то русáлк'і ка́жут' (Обени́жі Тр.)*.

Форм кличного відмінка однини в західнополіській парадигмі іменників середнього роду не зафіксовано. «Ці субстантиви не виражають

істот і в мові, крім випадків персоніфікації, функції звертання не виконують» [13, с. 119–120].

У називному та знахідному відмінках множини аналізовані іменники в говірках досліджуваного ареалу мають форми на -а, -'а відповідно до флексій субстантивів середнього роду давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ: *б'їдни сѣла / шо ї казати, о би в мине тійї о́кна мал'єн'кийї / на три шїбочки, снара́ди ле"т'їли чириз возѣра с'удá ї тудá і ничо́го, снува́ли на гру́бше тако́йе полотно́ / на ру́една, вз'ала́ к'їслого молока́ да со́ди / росколоти́ла / мук'ї тудá / ше йак ѿе йа́йца / їднѣ йа́йце, одні́е бурйані́е круго́м / йак то пол'а биз хаз'а́йїна*. Говірки східної частини обстеженої території вирізняють словоформи з депалаталізованим кінцевим [ц'] субстантивної основи, пор.: *і в цибу́лнику йа́йца кра́с'ат / кра́сни вихо́д'ат йа́йца, хл'їб / йа́йца / ма́сло / все н'їмца́м од:ава́ли, вун знав грибнї́е м'їсца́, ѿе так'ї кубѣ́лца*.

У сполученнях із числівником *дві* (за аналогією також *три*, *штїри*) іменники середнього роду нерідко виступають у давніх дуальних формах, пор.: *триє сил'ї в їднї́м колго́спи було́, на дв'ї сил'ї тої сп'їв чу́ти, штї́ери ц'єх сил'ї то гет забра́ли, лас'т'ц'ївк'є в хлив'ї ѿе / аж триє гнїзд'ї, зо́ дв'ї в'їдр'ї ма́ку ма́йу, хатї́ малє́н'к'ї / на триє око́ничк'ї / а с'їмйá то ве"лі́ка, такі́єйї звича́йни хатині́е булі́е на триє в'їкн'ї́, дв'ї чи триє йї́ц'ї розбї́єш тудї́*.

Субстантиви *плече*, *око* в називному та знахідному відмінках множини, крім закінчення -'ї, що «є залишком форм називного відмінка двоїни іменників колишніх *-ǫ-основ» [13, с. 124], фіксовані з флексією -и через ствердіння шиплячого в більшості обстежених говірок, пор.: *аж плѣ́чи од ти́ех клў́нкув забол'ї́ли, ре́бен'а на плѣ́чи да ї пошо́в, набирѣ́м бухáнок в мишо́к / да за плѣ́чи / да нисѣ́мо, нийáк на во́чи ни ба́чу, ни чита́йу / о́чи бол'є́т'*.

Кілька флексійних варіантів визначають специфіку формотворення родового відмінка множини іменників середнього роду в західнополіських і суміжних говірках. Народнорозмовна традиція нерідко зберігає словоформи з нульовим закінченням відповідно до форм давніх *-ǫ-, *-jǫ-основ після занепаду редукованих -ъ, -ь [12, с. 103–104], пор.: *в мине рушник'їв було́ богáто / радѣ́н рабї́єх / шо то ткут', дв'їна́цїт' с'їл було́ пуд те́йю гм'їно́ю, мо сто в'їд'ор води́е нисла́ з рик'є́, приї́хали вже до ха́ти / ни було́ ни о́кон / ни двирѣ́ї, назбира́ймо ѿ́ому ша́пку ѿйї́ец' / і вин нам пил'ї́кайе / і тан'ц'у́ймо, кў́рочка знисла́ де́с'їт' ѿйї́ец' і с'ї́ла / і ві́сидила де́с'їт' курч'є́ток; пор. також форми з основою на депалаталізований кінцевий [ц']: нима́ ѿйї́ец за́ра нийáк, пйат' м'їсц було́*.

Діалектну специфіку творення родового відмінка множини субстантивів середнього роду зрідка визначають словоформи, позначені локальними особливостями рефлексії етимологічного голосного у флексії *-овъ, первісно характерній для відповідної відмінкової позиції іменників з основами на *-й-, щоправда, уже з XI ст. фіксованій у словоформах субстантивів чоловічого роду давніх *-ǫ-основ [1, с. 81], пор.: *в мине о́нде кала ба́л'ка дво́йе гн'ї́здєв (Мизове Ст.), тод'ї́ ще ти́ех ко́лєсу́у ни*

було (Піщане К-К.), пор. також: *тинѣр просі́в ни с'і́йут' / а тод'і́ і прѣсо с'і́йали / і грѣчку* (Лапні Квл.), *а воу́нїе пушлїе блї́еш:уї л'і́са так скра́йу житї́в* (Піщане К-К.).

Серед діалектних виявів аналізованої відмінкової позиції в говірках східної частини досліджуваного ареалу простежено словоформи із закінченням *-еї* як видозміною флексії *-ьи* (< **-ьї*) родового відмінка множини іменників давніх вокалічних **-ї*-основ [1, с. 82], пор.: *на робѣту с:ѣлеї ходїли* (Озеро Вл.), *оди́йалеї не було́ / то ра́дна тка́ли* (Полиці Вл.), пор. також, імовірно, фонетично зумовлений флексійний варіант *-уї*: *мно́го с'ѣлиї попалїли в:уїну́* (Жидче Пн.).

Специфіку формотворення давального, орудного й місцевого відмінків множини в іменниковій парадигмі сучасної української літературної мови та більшості досліджуваних говірок визначають флексії *-ам* (*-ам*), *-ами* (*-ами*), *-ах* (*-ах*), які сягають давніх закінчень відповідних відмінкових позицій субстантивів колишніх **-ā*-, **-jā*-основ [1, с. 76], пор.: *ничѣго ни зробї́елос'а ти́ем ѡ́кнам / довизлї́е, пол'ам удо́брѣн'ї́е тре́ / так ни бѣ́де тоб'ї́ родї́ети те по́ле, вї́язали́ ти́ми пи́ривѣслами сно́пкї́е ти́ейї́, за колхо́зными пол'ами́ тої́ л'і́с одра́зу, ше́ нам хѣ́жиї́ в л'і́си було́́ / ѣ́ак вам по се́лах, ѣ́ак жни́ва́ / то всѣ́їк'ї́ гет в пол'а́х / і́ малї́е / і́ старї́е*. На більшу супроти літературної норми розгалуженість флексійної системи в діалектному мовленні впливають інтенсивні процеси інноваційного характеру, зокрема типові для говірок фонетичні закономірності, пор. позначені підвищенням і звуженням вимови наголошеного флексійного [а] після м'якого кінцевого основи [л'] форми множини іменника *поле* в говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон досліджуваної території: *шо́ ти́ем пол'ѣ́м робї́ети́ / так'ѣ́ зарѣ́сли, ѡ́то́ пол'ѣ́ми на́градї́ев колхо́з / тико́ ма́к'ї́ ї́ обла́ваток, за на́шими пол'ѣ́ми і́ си́нок'ї́с одра́зу, у по́л'ѣ́х ху́тора́ булї́е, воу́нїе́ ма́ли по по́л'ѣ́х шо́ ї́їсти*. У говірках східної частини обстеженого ареалу субстантиви з основою на кінцевий [ц'] оформлені за схемою твердої групи через депалаталізацію свистячого, пор. фіксації Ю. В. Громика: *мисца́м, гук'ѣ́нцям, ѣ́аї́цям; мисца́ми, гук'ѣ́нцями, ѣ́аї́цями; на мисца́х, в гук'ѣ́нцах, в ѣ́аї́цах* [5, с. 108].

Говірки східної діалектної зони досліджуваної території вирізняють форми орудного відмінка множини аналізованих іменників із кінцевим [і] після губного у флексії, пор.: *ра́днам'ї́ на́крива́л'і́с, ни́ раз хлѣ́пци́ пуд ѡ́кнам'ї́*, пор. також форму зі стверділим [ц']: *м'і́сца́м'ї́ / ѣ́а зна́йу / ро́стѣ́ тої́ ада́мув ко́рен'ї́*.

Західнополіська народнорозмовна традиція зрідка зберігає залишки давніх дуальних форм орудного відмінка субстантивів середнього роду, як-от: *ішо́в шо́б хучї́ пол'ѣ́ма* (Старовойтове Лбм.), *за колго́зными пол'ѣ́ма* (Губин Лк.). Одним зі сприятливих чинників поширення форм орудного відмінка колишньої двоїни з фонетично видозміненим закінченням *-ѣ́ма* після м'якого приголосного І. Г. Матвіяс вважає подібність чи навіть тотожність із формами на зразок *очї́ма, плечї́ма, дверї́ма* [13, с. 141], які в

діалектному мовленні фіксовані із флексією *-и^ема*, пор.: *замáзана та тóрба за пличи́^ема, за пличи́^ема сýниш, шо вонó зна́йе / лу́пайе очи́^ема йак барáн*.

У говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон описуваного ареалу простежено форми місцевого відмінка множини іменників із закінченням *-’ох* після м’якого або шиплячого (історично теж м’якого) кінцевого приголосного основи: *вже три^е нид’іли сиди́^ет’ на тих йáйц’ох, в двóх м’іс’ц’ох по́ле бу́ло, жи́ела на по́л’ох і все робі́ела, но́симо на плéчох от ск’ёрти солóму і дайéмо корова́м, чут’ ни пуд жи́ета нисé на плéчох / нима́ чи́ем привизти́^е*. Очевидно, «зазначена флексія становить фонетичний розвиток закінчення субстантивів колишніх **-й-основ -ъхъ*, вона виявилася впливовою й охопила іменники різних основ, тому що підтримувалася аналогією до форм давального відмінка множини на *-ом*» [13, с. 142].

Висновки й перспективи дослідження. За живомовними свідченнями, основу діалектної парадигми іменників середнього роду творять словоформи з фонетично видозміненими давніми закінченнями субстантивів колишніх **-ǫ-*, **-jǫ-*основ. Флексійну варіантність у системі іменникової словозміни визначають інтенсивні процеси інноваційного характеру, передусім, типові для західнополіських і суміжних говірок фонетичні закономірності: специфіка рефлексії давніх та позиційні варіанти сучасних голосних, а також депалаталізація приголосних. Важливий внутрішньомовний чинник існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі – граматична аналогія: внутрішні взаємовпливи іменників давніх **-ǫ-* та **-jǫ-*основ, а також уніфікація відмінкових форм аналізованих субстантивів за моделлю інших словозмінних типів.

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі проаналізувати специфіку формотворення іменників середнього роду давніх **-jǫ-*основ на **-ьје* в західнополіських та суміжних говірках.

Список умовних скорочень

Волинська область: К-К. – Камінь-Каширський, Квл. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, Лбм. – Любомльський, Лк. – Локачинський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський.

Рівненська область: Вл. – Володимирецький.

Брестська область (Республіка Білорусь): Пн. – Пінський

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Бекаш Н. Зовнішня та внутрішня аналогія в українській мові / Н. Бекаш // Вісник Львівського ун-ту. – Львів, 2004. – Вип. 34, Ч. 1. – С. 56–62.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
4. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.

5. Громик Ю. В. Словозміна іменників у поліській говірці села Липне / Ю. В. Громик // Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис / [гол. ред. І. Коцан, С. Радчук]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 10. – С. 104–110.
6. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.
7. Зінчук Р. С. Словозміна іменника мати в західнополіських говірках / Р. С. Зінчук // Волинь філологічна : текст і контекст / Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк, 2010. – Вип. 9. – С. 48–56.
8. Зінчук Р. С. Словозміна іменників жіночого роду, оформлених за зразком колишніх *-ї-основ, у західнополіських та суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем / [ред. В. Мойсієнко, В. Єршов]. – Житомир, 2010. – Вип. 22. – Т. II. – С. 79–88.
9. Зінчук Р. С. Словозміна іменників середнього роду, оформлених за зразком давнього консонантного типу на *-t-, у західнополіських та суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Волинь філологічна : текст і контекст / Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / [упор. І. П. Левчук]. – Луцьк, 2012. – Вип. 14. – С. 49–57.
10. Зінчук Р. С. Формотворення іменника кінь у західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 370–376.
11. Зубрицька М. І. Бойківська іменникова словозміна : автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / М. І. Зубрицька. – К., 1992. – 19 с.
12. Історія української мови. Морфологія / [упор. С. П. Самійленко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
13. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К.: Рад. школа, 1974. – 184 с.
14. Назарова Т. В. Іменникові *ё-закінчення в північноукраїнських говорах / Т. В. Назарова // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 50–63.
15. Рябець Л. В. Словозміна іменника в говірках центральноподільсько-середньонадніпрянської суміжності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. В. Рябець. – К., 1999. – 16 с.

Зинчук Руслана. Словоизменение существительных среднего рода, оформленных по образцу субстантивов древних *-ѣ-, *-јѣ-основ, в западнорусском и смежных говорах. На матеріалі западноруського і смежних говорів проаналізовано словоизменение существительных среднего рода, оформленных по образцу субстантивов древних *-ѣ-, *-јѣ-основ. Выяснены факторы влияния на существование диалектных отличий в исследуемой системе флексии. Установлено, что специфику диалектной парадигмы анализируемых существительных определяют интенсивные процессы инновационного характера, в частности типичные для описываемого ареала фонетические закономерности и грамматическая аналогия. Показана достаточно высокая продуктивность фонетически видоизмененных древних флексий субстантивов бывших *-ѣ-, *-јѣ-основ. Как выразительные морфологические архаизмы трактованы остатки дуальных форм в именительном и винительном падежах множественного числа существительных среднего рода. Приведены примеры вариантной реализации конкретного окончания в отдельно взятом говоре, что может свидетельствовать об открытом до сих пор процессе становления диалектных норм в системе словоизменения.

Ключевые слова: говор, словоизменение, имя существительное, падеж, флексия, грамматическая аналогия, фонетическая инновация.

Zinchuk Ruslana. Inflexions of Neuter Nouns Formed According to the Model of Old Substantives with *-ǫ-, *-jǫ-stems in Western Polissian and Related Dialects. The article highlights the peculiarities of inflection of neuter gender nouns formed on the model of the old substantives with *-ǫ-, *-jǫ-stems. The emphasis is laid on the factors affecting the existence of dialect differences in the inflectional system under the analysis. The author argues the specifics of dialectal paradigm of the analyzed nouns and concludes that they are determined by the intensive processes of innovative character, including phonetic patterns typical for dialects and grammatical analogy. The study singles out the productivity of the phonetically modified old former inflections of the substantives with *-ǫ-, *-jǫ-stems. The remains of doubling plural forms of neuter nouns in the nominative and the accusative cases are interpreted as expressive/emphatic morphological archaisms. The illustrative examples of variant actualization of every specific ending in one dialect clearly testify that the process of establishing inflectional dialect standards is still in progress.

Key words: patois, form inflections, noun, case, flexion, grammatical analogy, phonetic innovation.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2016